

ваних абревіатур, своєрідність яких не врахована у жодному виданні¹⁵. Основою словника могли б служити окремі матеріали, подані у вигляді невеликих словничків на зразок пропонованого. Однак при складанні словника скорочень слід було б врахувати так званий дукт (послідовність нанесення елементів літери), що відіграє важливу роль при палеографічних дослідженнях. Такий словник допоміг би при роботі над документальними джерелами історикам. Нарешті, він полегшив би щоденну працю архівістів над матеріалами середньовіччя.

Э. И. Ружицкий

СОКРАЩЕНИЯ В ЛАТИНСКОМ ГОТИЧЕСКОМ ПИСЬМЕ XIII—XVI вв.
(по материалам ЦГИА УССР во Львове)

Резюме

Для латинского письма документов XIII—XVI вв., хранящихся в ЦГИА УССР во Львове, как и для всего дипломатического и курсивного готического письма Центральной и Восточной Европы, характерны в основном три типа сокращения слов: сусペンси, контракции и специальные знаки. Изучение их представляет прежде всего практический интерес в связи с малой изученностью этого письма в славянских странах. Небольшой словарик из 135 сокращений, помещенный в статье, окажет помощь при работе над документальными источниками.

В. Й. Горобець

ДІАРІУШІ — ВІЗНАЧНІ ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНСЬКОЇ
ПІСЕМНОСТІ XVIII ст.

Чільне місце в мемуарній прозі XVIII ст. посідають *diariushī* — щоденники (польськ. *diariusz* / лат. *diarium*). Це — щоденні записи про адміністративно-політичну діяльність правителя держави, урядовця краю і т. п. Безсумнівно, що згадуваний С. Величком діаріуш Самійла Зорки¹, «секретаря» Б. Хмельницького, являв собою саме такий щоденник про діяльність гетьмана. Від XVIII ст. лишилося три основних різновиди пам'яток цього жанру.

1. *Щоденники про поточну діяльність гетьмана*, які велися, як правило, канцеляристами з його почту. З погляду жанрово-стилістичного — це документальні хроніки, що нагадують поділені за числами місяця оповіді-репортажі (часто досить захоплюючі) про події, пов'язані з візитами гетьмана до царя та придворних сановників. Сюди можна віднести: «Діаріуш...» М. Ханенка, писаний за гетьмана І. Скоропадського у 1772 р.², «Краткий журнал» невідомого автора з описом поїздки гетьмана Д. Апостола до Москви 1728 р., ряд діаріушів про перебування гетьмана в Росії, оправлених згодом у щоденник Генеральної військової канцелярії.

¹⁵ Якщо не рахувати дуже споріднених матеріалів XIV—XVII ст., поданих Т. В'єжбовським в кінці архівного посібника для істориків та юристів. T. Wierzbowski. *Vademecum. Podręcznik do studiów archiwalnych dla historyków i prawników polskich*. Warszawa, 1908.

¹ Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке. Составил Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии Войска Запорожского, 1720. Издана Временною комиссию для разбора древних актов, т. I. К., 1848, стор. 6.

² Діаріуш или журнал, то есть повседневная записка случающихся при дворе ясновелможного, его милости, пана Іоанна Скоропадского... оказий и церемоний також и в канцелярии войсковой отправляемых дел, наченшийся 1722 году и оконченный в том же году... Войсковой канцелярии старшим канцеляристом Николаем Ханенком. Виданий О. Бодянським. М., 1858.

2. Щоденні записки адміністративно-політичної чинності Генеральної військової канцелярії, здійснені групою штатних канцеляристів. Ці записи за змістом наближаються до протоколів, хоча за інформаційною насиченістю і формою викладу якісно відмінні від останніх. Такі щоденники, очевидно, велися в канцелярії здавна, проте значна кількість їх загинула. О. М. Лазаревський свого часу зауважував з цього приводу: «К сожалению все эти диариши погибли... Понятна гибель діаріушей за время до гетманства Скоропадского: уничтожение Батурина (Меншиковым в ноябре 1708 г., конечно, сопровождалось гибеллю массы всякого рода официальных бумаг, принадлежавших хотя бы двум канцеляриям — гетманской (генеральной) и судебной (генерального суда). Но где и когда погибли диариши за 1709—1721 гг. гетманства Скоропадского? Ничего сказать нельзя. По-видимому, они погибли еще в Глухове, так как в Чернигове в перевезенном из Глухова архиве следов их не видно...»³. На сьогодні збереглися діаріуші за 1722—1723 та 1727—1731 рр.

У Центральній науковій бібліотеці АН УРСР вдалося виявити діаріуш за 1750 р.⁴

Хоч в ньому почасти збережено поділ на дні, місяці, а також характер деяких початкових записів, однак це вже фактично книга вписаних або занесених копій універсалів, царських грамот (серед яких зберігається навіть друковане видання указу цариці від 1750 р.), окремих судових справ, купчих тощо. Отже, це, власне, збірка документів, а не типовий щоденник.

3. Приватні, або авторські, щоденники, що їх писали високоосвічені люди для себе. Історичне значення цих пам'яток полягає в тому, що в них ми знаходимо достовірне відображення домашнього побуту, щоденного життя, урядової служби козацької старшини, описи стану господарства у певні пори року, картини військових походів, нотатки про деякі суспільно-політичні події на Україні та за її кордонами тощо.

До таких творів належить щоденник генерального хорунжого М. Д. Ханенка, що охоплює період з 1719 по 1754 р., опублікований О. Лазаревським⁵ та О. Титовим⁶. Загальний обсяг пам'ятки — 568 сторінок. М. Ханенко (1691—1760 рр.) народився у сім'ї лубенського полковника. Освіту здобув у Київській академії. Брав участь у багатьох військових походах, тривалий час працював у Генеральній військовій канцелярії, куди поступив 1717 р. канцеляристом. Згодом займав посаду Стародубського полкового судді (1727—1736 рр.), обирається членом Генерального суду (1740 р.). Неодноразово виїжджав у складі українських депутатій до царського двору⁷.

Визначною пам'яткою з історії української літературної мови XVIII ст. є щоденник Я. А. Марковича — своєрідний документ епохи, ведений рівно півстоліття (1717—1767 рр.). Ім'я генерального підскарбія Якова Андрійовича Марковича (народився 1696 р. на Чернігівщині, помер 1770 р.), вихованця Києво-Могилянської академії, а згодом письменника і державного діяча, близького друга Феофана Прокоповича, добре відоме історикам. Як видно з самого щоденника, автор знав медицину, писав вірші, робив переклади з єврейської, латинської, польської і французької мов. З 40-х років XVIII ст. був постійним передплатником і читачем

³ А. Лазаревский. Отрывки из дневника гетманской канцелярии за 1722—23 годы. К., 1897, стор. 3.

⁴ Колекція О. М. Лазаревського, ф. 1, спр. 53 764—53 968.

⁵ Дневник генерального хоружого Николая Ханенка (1727—1753 гг.). Под ред. Ал. Лазаревского. К., 1884.

⁶ Дневник Николая Ханенка (1719—1723 и 1754 г.). Под ред. А. Титова. — «Киевская старина», кн. 7-8. К., 1896.

⁷ Детальніше про життєвий шлях М. Ханенка див. його власну «сказку»: «Генерального хоружего малороссийского Николая Данилова сына Ханенка о службах его сказка 7 июня 1756 года. Глухов» (оригінал-чернетка зберігається в ЦДІА УРСР у Києві, ф. 983, од. зб. 51).

паризьких газет. Неабиякій інтерес виявив Я. А. Маркович до творів Арістотеля, Декарта, Спінози; любив дискутувати з авторитетними проповідниками (зокрема, з Феофаном Прокоповичем) на філософсько-богословські теми. Щоденник автора у повному обсязі досі ще не опубліковано.

Названі пам'ятки писані давньою українською писемно-літературною мовою, загалом чистою від полонізмів, досить близькою до живої народної мови (особливо приватні, авторські щоденники), з прагненням відійти від штучної старокнижності в оповідних стилях мовлення (діаріуші про подорожі гетьмана), хоча із збереженням, цілком закономірним, усталеного традиційного оформлення думки в стилі актово-ділового писання (діаріуші Генеральної військової канцелярії).

Редакція «Киевской старини» свого часу випустила в світ перекладений російською мовою щоденник гетьмана П. Д. Апостола (періоду 1725—1727 рр.), який учився у Петербурзі і вів записи по-французьки⁸.

Нижче подаємо коротку характеристику рукописів, виявлених у фондах Центральної наукової бібліотеки АН УРСР.

Щоденник Я. А. Марковича

Рукопис налічує десять книг загальним обсягом 1932 аркуші, з яких опубліковано 951 аркуш (записи за період з 1717 по 1740 р.)⁹. Немає потреби підкреслювати, яку практичну цінність для науки мало б повне видання цієї пам'ятки, здійснене на наукових засадах. До сьогодні вдалося розшукати вісім із десяти книг (п'ятої і шостої книг, а також початку твору не виявлено). У рамках статті неможливо докладно описати всі томи щоденника Я. Марковича, тому звертаємо увагу читача на ще не опубліковані частини рукопису (книги п'ята — десята), а про інші обмежимось наведенням лише основних даних.

Книга перша. Оригінал, зберігається в колекції В. Л. Модзалевського (ф. XII, спр. 1). Рукопис охоплює події з 7 березня 1723 р. по 31 грудня 1724 р. Загальний обсяг — 75 арк. Нумерація архівна. Формат аркуша — 26×32 см. Рукопис у шкіряній оправі.

Книга друга. Оригінал, зберігається в архіві О. М. Лазаревського (ф. XXVIII, спр. 337). Рукопис фіксує події з 1 січня 1725 р. по 31 грудня 1728 р. Обсяг книги — 300 арк. Нумерація архівна. Формат аркуша — 19,7×30,7 — 31 см. Оправа — картонні палітурки з полотняним корінцем.

Книга третя. Оригінал, зберігається в колекції О. М. Лазаревського (ф. I, спр. 66 857). Рукопис охоплює події з 1 січня 1729 р. по 31 грудня 1730 р. Загальний обсяг тому — 106 арк. Нумерація архівна, формат аркуша — 19,5×29,6 см. Оправа — картон, обтягнутий синім полотном.

Книга четверта. Оригінал, знаходиться в колекції О. М. Лазаревського (ф. I, спр. 66 858). Рукопис охоплює події з 1 січня 1731 р. по

⁸ «Киевская старина», т. L. К., 1895, стор. 100—155.

⁹ Перше видання, здійснене правнуком автора Олександром Марковичем, охоплює весь період ведення записів (1717—1767 рр.), однак воно дуже скорочене і загалом не придатне для лінгвістичних досліджень, бо мова у процесі редактування пам'ятки була зрусифікована і підновлена (див. Днівні записи малоросійського подскарбия генерального Якова Марковича. Іздание Александра Марковича, ч. I—II, М., 1859). Наукове видання частини щоденника здійснила редакція «Киевской старини» (див. Днівник генерального подскарбия Якова Марковича. Под редакцією Ал. Лазаревского, ч. I (1717—1725 рр.). К., 1897). Для мовознавчих студій це видання загалом придатне, проте Ол. Лазаревський не зміг помістити деяких виписок з газет, віршів, рецептів і т. ін., наявних в оригіналі. Зразковим і досі лишається опублікована В. Модзалевським наступна частина щоденника, що не має ніяких пропусків (Днівник Якова Марковича, ч. IV (1735—1740 рр.). Видав Вадим Модзалевський.— Жерела до історії України-Русі, т. XXII, вид. Археографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка. Київ — Львів, 1913).

31 грудня 1736 р. Обсяг книги — 275 арк. Нумерація архівна, формат аркуша — 20×31,5 см. Оправа — картон, обтягнутий синім полотном, яке вимокло і поблякло.

Книга п'ята. Оригінал не віднайдено. За Лазаревським, рукопис мав обсяг 188 арк., охоплює події за чотири роки (1737—1740 рр.)¹⁰.

Книга шоста. Оригінал не виявлено. Відомо, що рукопис фіксував події за три роки (1741—1743 рр.). Обсяг книги 164 арк.¹¹

У відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР в колекції В. Л. Модзалевського (ф. XII, спр. 4) зберігається копія цієї книги. Обсяг її — 110 арк. (аркуші подвійні). На додаткових аркушах 1—8 описані події з 1 січня 1744 р. по 15 березня 1744 р. (записи перенесені з наступної книги рукопису Я. Марковича). Зіставлення цих записів з текстом оригіналу за 1744 р. свідчить, що копія була зроблена під керівництвом В. Л. Модзалевського, який мав намір продовжити видання пам'ятки. Найбільше сторінок книги Я. Маркович присвятив щорічним реестрам зібраного врожаю, вирощеної худоби, птиці, описові своїх торгових «виправ» за кордон, зроблених покупок тощо. Є також замітки про погоду. Формат аркуша — 22×35,5 см. Аркуші не оправлені. Копія писана однією рукою, чорним чорнилом. Бракує одного аркуша — 23-го.

Книга сьома. Оригінал, зберігається в архіві О. М. Лазаревського (ф. XXVIII, спр. 336). Рукопис охоплює події з 1 січня 1744 р. по 31 грудня 1747 р., пов'язані з перебуванням на Україні цариці Єлизавети Петрівни. Зафіксовано чимало фактів про власне господарство, яке 1744 р. налічувало близько ста селянських дворів. Автор подає цікаві виписки з паризьких газет (французькою мовою) (арк. 146—146 зв., 169 зв. — 170), уміщаючи рецепти (латинською мовою), замітки про погоду і т. ін. Обсяг книги — 206 арк. Нумерація архівна (простим олівцем). Формат аркуша — 20×32,5 см. Як свідчить виявлене філігрань, твір писаний на російському папері XVIII ст., що вироблявся на фабриці Афанасія Гончарова. Чисті аркуші відділяють записи за певний рік (арк. 55 зв., 109—109 зв., 160 зв., 206—206 зв.). Оправа — тонкий картон, обтягнутий зеленим полотном. Аркуші на кутах книги зім'яти. Міль попсуvalа палітури і частину аркушів, є пошкодження і в тексті (арк. 197 зв., 204). Вирвалися, проте зберігаються в книзі, арк. 41 та арк. 205—206. Почерк автора буває надто розтягненим (арк. 159—159 зв.), похилим (арк. 46, 140), розгонистим. Висота літер досягає 3—3,5 мм (арк. 32—32 зв.). Рядки часто викривлені догори.

Рукопис зберігався певний час у Київському художньо-промисловому і науковому музеї, а згодом потрапив до Республіканського історичного музею (див. штампи, поставлені на розвороті верхньої обкладинки: «Київський музей» — вище; «Всеукраїнський ім. Т. Шевченка історичний музей» — нижче).

Книга восьма. Оригінал, зберігається у колекції О. М. Лазаревського (ф. I, спр. 66 859). Рукопис охоплює події з 1 січня 1748 р. по 31 грудня 1754 р., пов'язані із завершальним періодом гетьманського правління на Україні та часом діяльності останнього її гетьмана — Кирила Розумовського (1750—1764 рр.). Зустрічаються виписки з паризьких газет про міжнародні події (арк. 22—23 зв., 33—34). Обсяг книги — 220 арк. Нумерація наша (простим олівцем.— В. Г.). Додаток: «Опис Віживського, економа Якова Марковича від 10 серпня 1751 р.» (окремий аркуш, перенесений нами з першої книги, де він раніше зберігався). Яків Маркович уписав цей реєстр Віживського до свого щоденника з певними відмінностями в мові (див. запис у щоденнику Я. Марковича від 15 серпня 1751 р. арк. 130). Формат аркуша — 20×32 см. Виявлені три філіграні

¹⁰ Див. короткий опис О. М. Лазаревського у його виданні (ч. I. К., 1893, стор. XV).

¹¹ Там же.

		1748. Тол С. Енгельс
План	i	<p>1. Записки земельного кадастру в селах, деревнях и поселках, а также в селах и деревнях, находящихся в селе Борисове, в селе Борисове, а также в селах и деревнях, находящихся в селе Борисове.</p> <p>2. Список земельных участков, находящихся в селе Борисове, а также в селах и деревнях, находящихся в селе Борисове.</p> <p>3. Краткое описание села Борисове.</p>
Чтобы	2:	<p>1. Записки земельного кадастру в селах, деревнях и поселках, а также в селах и деревнях, находящихся в селе Борисове.</p> <p>2. Список земельных участков, находящихся в селе Борисове, а также в селах и деревнях, находящихся в селе Борисове.</p> <p>3. Краткое описание села Борисове.</p> <p>4. Краткое описание села Борисове.</p>
Абсолют	3:	<p>1. Записки земельного кадастру в селах, деревнях и поселках, находящихся в селе Борисове.</p> <p>2. Список земельных участков, находящихся в селе Борисове, а также в селах и деревнях, находящихся в селе Борисове.</p> <p>3. Краткое описание села Борисове.</p> <p>4. Краткое описание села Борисове.</p> <p>5. Краткое описание села Борисове.</p>
План	4:	<p>1. Записки земельного кадастру в селах, деревнях и поселках, находящихся в селе Борисове.</p> <p>2. Список земельных участков, находящихся в селе Борисове, а также в селах и деревнях, находящихся в селе Борисове.</p> <p>3. Краткое описание села Борисове.</p> <p>4. Краткое описание села Борисове.</p> <p>5. Краткое описание села Борисове.</p>

Рис. 1. Щоденник Я. А. Марковича. Оригінал. Сторінка з восьмої книги.

засвідчують різновид російського паперу XVIII ст. Чисті арк. 5—8. Опра-ва — картонні палітурки, покриті зеленим полотном. З оправи випада-ють зошити арк. 211—218; 219—220. Почерк автора стає дрібним (висота літер — близько 1,7 мм), розгонистим. Прочитати деякі записи часом неможливо, бо обриси літер позатиралися (напр., арк. 202—203 зв., 207 зв., 208 та ін.). Є запис, зроблений іншою рукою (див. арк. 120). Рис-ки та хрестики, поставлені на полях книги, належать Ол. Марковичу.

На розвороті верхньої палітурки поставлені штампи, які свідчать про місця перебування пам'ятки: «Кіевский музей» (вище), «Всеукраїн-ський ім. Т. Шевченка музей» (нижче).

Книга дев'ята. Оригінал, зберігається в колекції О. М. Лазаревсько-го (ф. I, спр. 66 860). Рукопис охоплює події з 1 січня 1755 р. по 28 січня 1763 р. З тематичного боку та за оформленням записів книга майже не відрізняється від попередньої. Загальний обсяг тому — 222 арк. Нумерація наша (простим олівцем. — В. Г.), формат аркуша — 19,5×31,5 см. Виявлені два водяних знаки засвідчують російський папір XVIII ст. Чисті арк. 1—3, а також арк. 56 зв., 109 зв., 137 зв., 165 зв., 191 зв., 217 зв. (між записами за кожен рік), арк. 220—222 зв. (при нижній обкладинці). Оправа — цупкий картон, обтягнутий зеленим полотном, яке стало жов-туватим і обірвалося знизу корінця. Міль пошкодила палітурки. Відірвався, але зберігається арк. 5. Почерк автора дуже дрібний, нерозбірли-вий. Немало записів позатиралося.

На розвороті верхньої палітурки стоять штампи, що вказують на місця зберігання пам'ятки: «Кіевский музей» (вище), «Український ім. Шевченка історичний музей» (нижче).

Книга десята. Оригінал, знаходиться в колекції О. М. Лазаревського (ф. I, спр. 66 861). Цей рукопис є останньою книгою щоденника Я. Мар-ковича (охоплює події з 1 січня 1763 р. по 13 грудня 1767 р.), що зали-шився недописаним через хворобу очей автора. Тематично книга спорід-нена з попередньою, але записи в ній лаконічні, не містять великої інфор-мациї. Загальний обсяг тому — 169 арк. Нумерація наша (простим олів-цем.— В. Г.). Формат аркуша — 20×31,2 см. Виявлений водяний знак являє собою емблему російського паперу XVIII ст., який вироблявся на фабриці Афанасія Гончарова. Оправа — грубі картонні палітурки, по-криті полотном, що має темно-бурий колір. Випадають арк. 168—169.

Почерк автора дрібний, розгонистий, дуже нерозбірливий. Особли-во важко читати текст за 1767 р., де автор спроможний був записати лише про погоду: рядки лягають на папір викривленими, то перехрещу-ються між собою, то знову розходяться, тому записи зливаються і розіб-рати написане часом неможливо (арк. 165—167 зв. та ін.). Події з 1 по 28 січня 1763 р. зафіксовані в стилі Я. Марковича іншою особою (ма-буть, під диктування автора). На розвороті нижньої палітурки знизу поставлені штампи, які вказують на місця зберігання пам'ятки: «Всеук-раїнський ім. Т. Шевченка історичний музей» (вище), «Кіевский музей» (нижче). Місце штампів та їх взаємне розміщення зумовлене недоглядом описувача з Київського художньо-промислового і наукового музею, який помилково розгорнув рукопис догори.

«Краткій журналъ о пое(з) дѣ въ Москву Яснѣвѣлмо(ж) но(г) [о] Его милости п[а] на
Даниила Апостола войскъ Его императо(р)ско(г)[о] величества Запоро(ж)скихъ обоихъ
сторонъ Днѣпра гетьмана»¹²

Рукописний оригінал, зберігається в колекції М. Й. Судієнка (ф. VIII, спр. 162 м/80). Охоплює події з 9 лютого 1728 р. по 6 вересня 1728 р., пов'язані з перебуванням гетьмана Д. Апостола в Росії. Перед

¹² Пам'ятка опублікована М. И. Судієнком (Материалы для отечественной исто-рии, т. I. К., 1853), проте для мовних досліджень це видання не придатне.

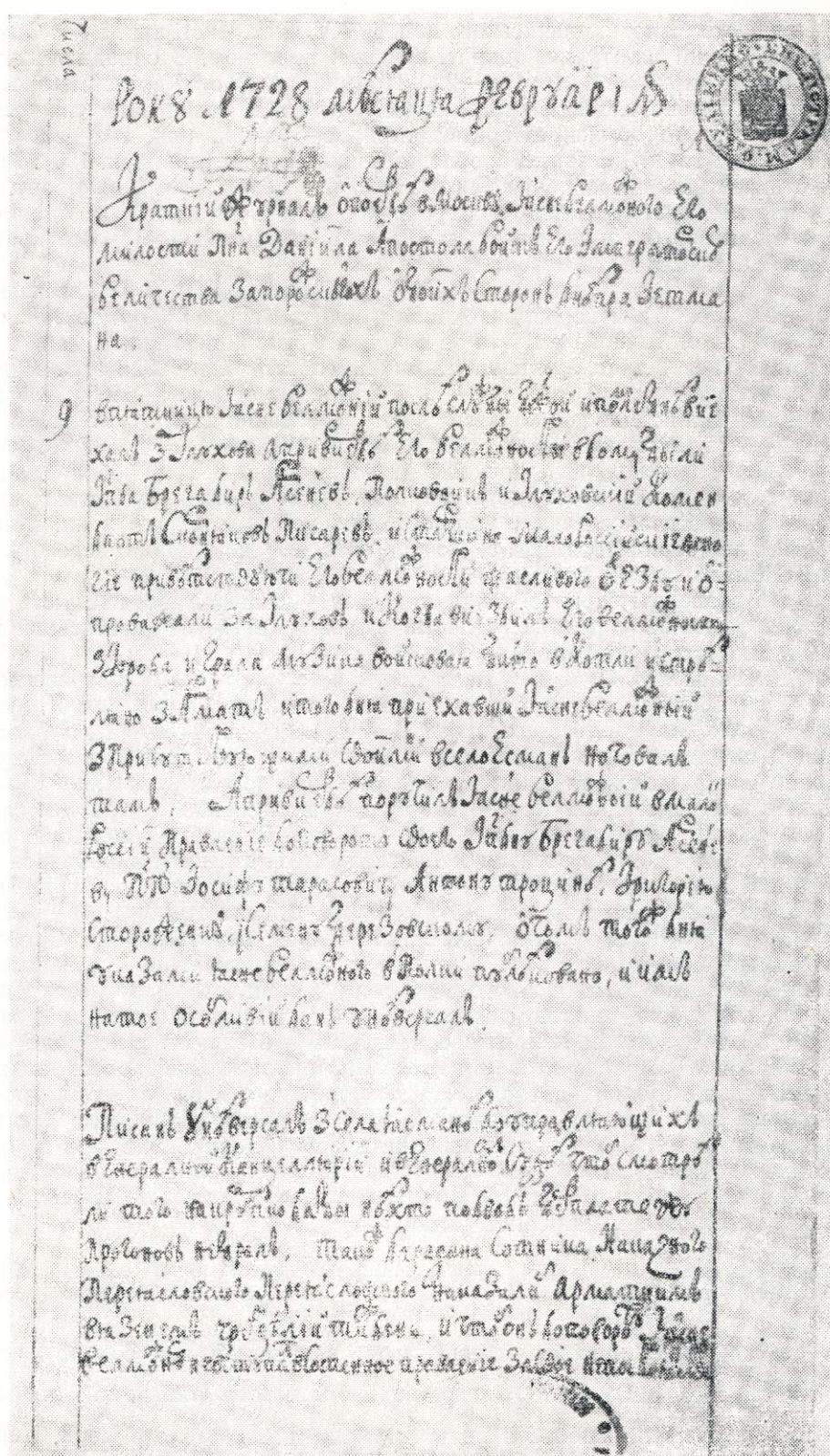

Рис. 2. Журнал про поїздку гетьмана Д. Апостола в Москву 1728 р. Оригінал.
Титульна сторінка з текстом.

очима читача постають живі картини тодішніх дипломатичних церемоній і представництв. У діаріуші занотовуються щоденні дані про відправлені на Україну грамоти, урядові листи, універсали гетьмана, з коротким викладом їх змісту. Обсяг книги — 85 арк. (за старою нумерацією — 86 арк.). Не пронумеровано початковий аркуш (арк. О₁ — при оправі). Формат аркуша — 19×31 см. Виявлено водяний знак із серії «Поштар» (Postreiter), відомий на німецькому папері, поширеному в Польщі у кінці XVII ст. Оправа — картонні палітурки з шкіряним корінцем. Чисті арк. 65—85 зв. Почек автограф — рівний, виразний, акуратний скоропис першої половини XVIII ст., висота літер досягає 2 — 2,3 мм. Чорне чорнило подекуди вицвіло. Книга має внутрішні і зовнішні поля. Записи велися щодня. Коли ж події не були чомусь зафіксовані, автор пояснював причину (див. арк. 23 зв., 28). Першим власником рукопису був М. І. Судієнко, на що вказує авторський штамп «Бібліотека М. І. Судієнка» (арк. 1). На розвороті верхньої палітурки зберігається екслібрис «Отдел рукописей бібліотеки імператорського університета Св. Владимира, № 80, колл. Судієнка», а на арк. О₁ (при верхній обкладинці) поставлена гербова печатка університету. Пам'ятку разом з іншими рукописами М. І. Судієнко подарував бібліотеці 1894 р., де вона й була заінвентаризована¹³.

Діаріуші Генеральної військової канцелярії

Ці документи писані в гетьманській канцелярії, що знаходилася на той час у м. Глухові. Ведення щодеників доручалося лише високоосвіченим канцеляристам, що забезпечувало належну точність записів.

Журнал гетьманської канцелярії за 1722—1723 pp.¹⁴

Оригінал, зберігається в архіві О. М. Лазаревського (ф. I, спр. 66 720). Рукопис охоплює події з 3 липня 1722 р. по 31 грудня 1723 р., пов'язані з часом запровадження у Глухові Малоросійської колегії, підготовкою і виступом у Петербурзі української депутатії, організованої наказним гетьманом П. Полуботком, щоб відстоїти перед царем право на гетьманську автономію. У діаріуші коротко записували зміст прийнятих у Генеральній канцелярії за день постанов, розпоряджень, інструкцій, промеморій, указів, різноманітних урядових листів, надісланих до певних інстанцій, і т. ін. Книга має 570 арк. Не пронумеровані арк. О₁ і О₂ (при верхній та нижній палітурках). Нумерація архівна (чорнилом). Формат аркуша — 19,7×30,6 см. Виявлені одинадцять філіграней засвідчують папір другої половини XVII — першої половини XVIII ст.

Чисті аркуші при оправі — арк. О₁, О₂; 2 зв. — 5 зв., 124 зв.— 126 зв., 400 зв. — 401, 570. Оправа — картонні палітурки темного кольору з шкіряним корінцем. Усі аркуші добре оправлені в зшитку. Між арк. 23 зв.— 24 підклесено вставку з авторським текстом (розміром 19×6,7 см). Книга підмокла по верхньому зрізу, через що в деяких місцях виникли плями (див. арк. 1—177, 521—570).

За період з 3 липня 1722 р. до 1 березня 1723 р. щоденик вів Пилип Борзаковський, який називав себе «писателем сего діаріуша» (арк. 19), а далі цю справу продовжив Павло Ладинський, який відзначив своє авторство у складеному ним акровірші (арк. 211). Пам'ятка має заголовки:

а) Журналъ си есть наущная запи(с)ка дѣль въ войсковой Енеральной канце(л)яріи приключающыхъся, в (д) дня смѣ(р)ты Ясневѣлмо(ж)-наго Его м[и]л[ос]ты пана Iванна Скоропа(д)ского во(й)скъ Его Импера(р) ского всепресвѣтлѣшого в[е]л[и]ч[ес]тва Запоро(ж) скіхъ

¹³ С. И. Маслов. Обзор рукописей библиотеки Императорского университета св. Владимира. К., 1910, стор. 1, 29.

¹⁴ Деякі уривки цього щоденника надрукував свого часу Ол. Лазаревський (див. «Отрывки из дневника гетманской канцелярии за 1722—23 годы». К., 1897, 53 стор.).

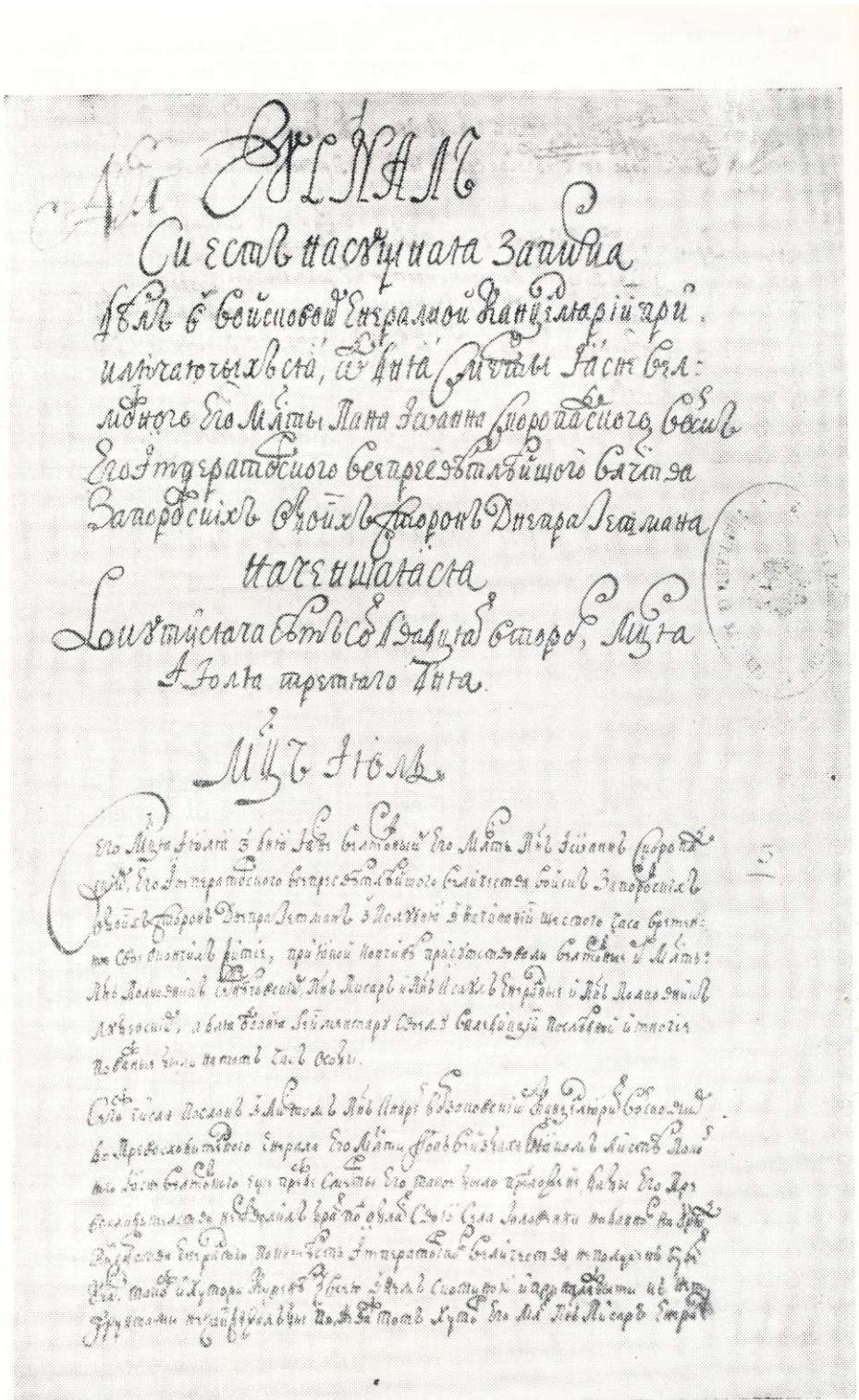

Рис. 3. Журнал гетьманської канцелярії за 1722—1723 рр. Оригінал. Титульна сторінка з текстом.

обоихъ сторонъ Днепра гетмана, наченшася року тисяча съмъсо(т) двадця(т) второ(г) [о] м[ѣ(с)]я]ця іюля третього дня (арк. 1).

б) Журнал, или щоденна записка войскового походу к Буцко(му) Броду ма(р)шируючихъ їхъ м[и]л[о] (с)тей п[а]новъ єнералной ста(р)-шини по указу Імперато(р)ского в[е]л[и]ч[е] (с)тва, в року 1723 м[ѣ(с)]я]цѣ августрѣ 18 днѣ начать (арк. 452).

в) Діаріушъ в которомъ написаніи всѣ указы и прочіє ли(ст)ы з Єнера(л)ной войсково(и) канце(л)ляріи во всю Малую Россію и в прочіє мѣсяця до особъ малороссійски(х) w(t)правуючіся, тако(ж) и якіє експедиції и о(т)коль в Єнеральну войскову канцелярію принимаю(т)ся, а именно за поворото(м) и(х) м[и]л[о] (с)тей п[а]новъ ста(р)-шини єне(р) [алной] з походу (арк. 460).

Книга має зовнішні і внутрішні поля. Рік та назва місяця ставляться, як правило, вгорі, число ж — на зовнішніх бокових полях. Записи велися щоденно. З 18 листопада 1723 р. писар поставив число вже посеред аркуша над текстом. На арк. О₂, 234, 570 відбита гербова печатка з написом «Бібліотека Імператорського університета Св. Владимира», яка вказує на місце зберігання щоденника.

Діаріуші за 1727—1731 pp.¹⁵

Рукопис являє собою фоліант із двох книг.

Книга перша. Оригінал, зберігається в колекції О. М. Лазаревського (ф. I, спр. 53 762 (Лаз. 13/1)). Рукопис охоплює записи з 1 січня 1727 р. по 31 грудня 1728 р. У ньому в лаконічній формі викладаються всі поточні справи, пов'язані з щоденною роботою Генеральної військової канцелярії: занотовано зміст прийнятих постанов, розглянутих та надісланих до інших інстанцій документів, резолюції на скарги від населення і т. ін. Обсяг книги — 400 арк. Не пронумеровані арк. 1—2 (при верхній обкладинці) та останні три аркуші. Нумерація архівна (чорнилом). Формат аркуша — 19,5×31 см. Виявлені шість філіграней засвідчують папір XVII — початку XVIII ст. Чисті арк. 138—139, 223—226, 245 зв.—250 зв., а також останні три аркуші рукопису. Оправа — м'які картонні обкладинки, покриті синім полотном. Тканина на краях корінця обірвалася. У пам'ятці подані заголовки:

а) Протоколь о(т)пускнихъ писемъ за гетмана Апостола 1728 года, тутъ и по о(т)ездѣ Єго велможности записи щоденніє при концѣ того жъ года 1728 (арк. 1 — титульна сторінка, підклена, безперечно, пізніше).

б) Діаріушъ или щоденна запи(с)ка всяких дѣлъ в Єнера(л)но(и)во(и)сково(и) канце(л)ляріи за бытія правленія им'ючихъся, о(т) начала 1727-(г) [о] году начавшійся (арк. 2 — титульна сторінка, що і є початком щоденника. Ще один заголовок — на арк. 140).

Рукопис має внутрішні та зовнішні поля. Спочатку дата зазначається посеред аркуша вгорі над текстом, а згодом (з жовтня 1727 р.) вже збоку запису в окремій графі. Діаріуш вели кілька канцеляристів. Відразу виділяються чотири почерки, які в основних своїх рисах є типовим українським скорописом першої половини XVIII ст.: з одного боку, спостерігається мальовничий, акуратний начерк кожної літери (арк. 1—124), з іншого — незграбно вписані букви чи словосполучення. В кінці книги замітка: «Конец діаріушу 1728 году» (арк. 399 зв.). Разом з іншими рукописами О. М. Лазаревський подарував цю книгу бібліотеці Київського університету, де вона була зареєстрована не пізніше 1910 р.¹⁶

¹⁵ Фрагменти пам'ятки обсягом 110 стор. опублікував свого часу М. Е. Слабченко (Протокол отпускних писем за гетмана Апостола 1728 года тутъ и по отъезде его велможности записи щоденника при конце того же года 1728. Одесса, 1913). Зіставленим публікації з оригіналом виявлено повну непридатність опублікованих уривків для лінгвістичних, палеографічних та археографічних студій.

¹⁶ С. И. М а с л о в. Вказ. праця, стор. 4.

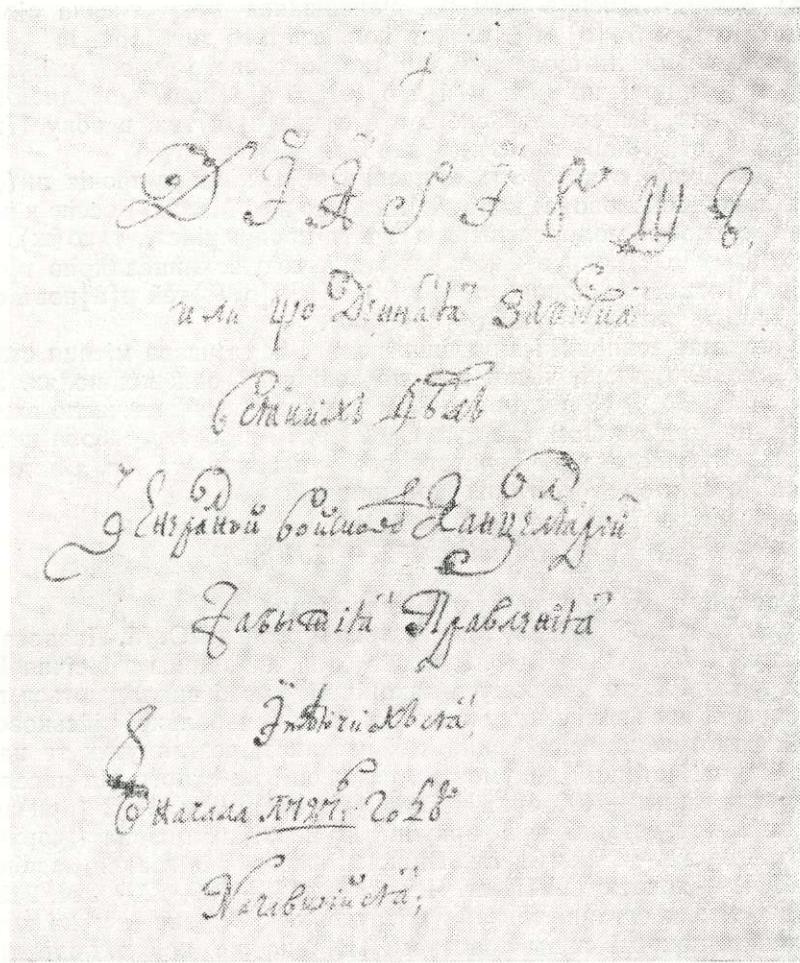

Рис. 4. Діаріуш Генеральної військової канцелярії (1727—1731 рр.).
Оригінал. Титульна сторінка з першої книги.

Книга друга. Оригінал, зберігається в колекції О. М. Лазаревського (ф. I, спр. 53 762 (Лаз. 13/2)). Рукопис охоплює записи з 1 січня 1729 р. по 31 грудня 1731 р. З тематичного боку ця книга в основній частині не відрізняється від попередньої. Відступ маємо у двох частинах рукопису, які по суті являють собою самостійні діаріуші, що їх вели канцеляристи, виряджені до Москви при особі гетьмана Д. Апостола. Йдеться про короткі щоденники, що мають свої назви:

1. Дыярыушъ 1730 году о(д) правляючихъся дѣль в Єнералной войсково(и) канцеляріи, генвара о(т) 1 числа писати(с) наченшійся (арк 228—237 зв.; діаріуш ведений одним канцеляристом, не завершений, охоплює події від часу виїзду гетьмана з Глухова і до прибууття в Москву та розквартирування почату у місті).

2. Діаріушъ року 1731 о(т)правляючи(х)ся писе(мъ) и всяки(х) дѣль, в Єнералной войсковой канце(л)ляріи приключаючихъся (арк 465—476 зв.; діаріуш ведений двома канцеляристами; охоплює записи з 15 січня 1731 р. по 7 березня 1731 р., присвячені наступній поїздці гетьмана до Мєскви).

Інші діаріуші писані на Україні в Генеральній військовій канцелярії (м. Глухів) і мають такі заголовки:

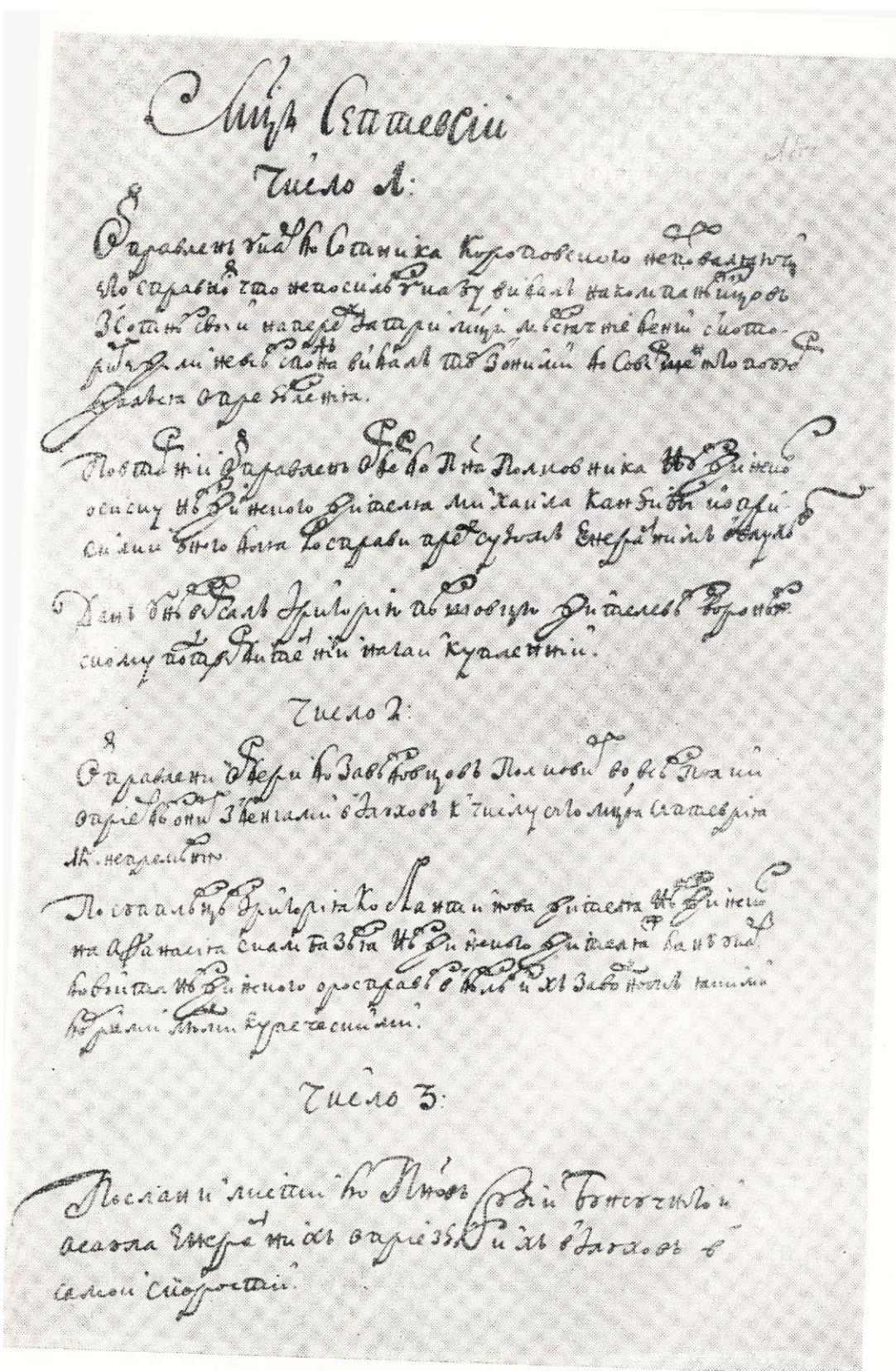

Рис. 5. Діаріуш Генеральної військової канцелярії (1727—1731 рр.). Оригінал. Сторінка з 8—112

1. Діаріушъ, то есть щоденная записка всякихъ дѣлъ w[т]правляю-
чихъся (арк. 238 — титульний аркуш діаріуша 1730 р.).

2. Діаріушъ 1731 году (арк. 432 — перший титульний аркуш діаріуша 1731 р.).

Діаріушъ, или запи(с)ка всякихъ го[су]д[а]р(ст)ве(н)ихъ,
воин(с)кихъ, гра(ж)дан(с)кихъ и про(т)чихъ дѣлъ, о(т) правляючи(х)-
ся в вой(с)ковой Єнера(л)ной канце(л)лярії, о(т) велмо(ж)ного Єго
м[и]л[о(с)]ти п[а]на Якова Лизогуба, обозно(г)[о] воисково(г)[о] ене-
ра(л)ного, по о[т]ездѣ Ясневелмо[ж]но[г][о] Єго м[и]л[о(с)]ти п[а]на
г[е](т)мана Даніила Апо(с)толя в Мо(с)ку (арк. 434 — другий титуль-
ний аркуш діаріуша 1731 р.).

Забрудненість титульних і заключних аркушів у окремих частинах всього рукопису свідчить, що в минулому це були зошити, які писалися самостійно і тільки згодом оправлені в один том. Загальний обсяг книги — 645 арк. Нумерація архівна. Формат аркуша — 20,2×31,7 см. Чисті арк. 29 зв. — 30 зв., 157 зв. — 161 зв., 202 зв. — 203 зв., 221 зв. — 227 зв., 235—237 зв., 319—324 зв., 331 зв. — 349 зв., 376 зв., 422—431 зв., 433—433 зв., 463—464 зв., 524 зв., 548, 564 зв.— 566 зв., 587 зв.— 592 зв. Оправа — картонні палітурки, покриті синім полотном, яке вицвіло, обірвалося на зім'ятах кутах книги. Деякі аркуші надірвані від корінця до половини. Повністю відрвалися, проте зберігаються арк. О₁ (при оправі) та 639. Інші тримаються парами в зошитах, що випадають почасти з оправи.

Виявлені дванадцять філіграней засвідчують папір переважно кінця XVII ст. Письмо — скоропис першої половини XVIII ст. Діаріуш вело не менше десяти канцеляристів. Один почерк — типовий, мальовничий, з виписуванням кожної літери (арк. 361—401 зв.), інший — дрібний, проте акуратний, з суворим дотриманням симетрії букв та слів у рядку (арк. 474—476 та ін.). Проте у багатьох випадках почерк уже не каліграфічний, надто суцільний і водночас розкиданий в інтервалах букв та відносно умовної лінії рядка, з частим порушенням висоти літер (пор. арк. 252—399, 491—494 та ін.). Дата в щоденнику ставиться здебільшого вгорі над записом, посеред аркуша. Кінець книги оформленій традиційно припискою: «Finis sorgonat wpus» (після запису за 31 грудня 1731 р.). Цю книгу разом із першою О. М. Лазаревський передав до університетської бібліотеки (м. Київ), де вона й була заінвентаризована не пізніше 1910 р.¹⁷

B. I. Горобець

ДИАРИУШІ — ВЫДАЮЩИЕСЯ ПАМЯТНИКИ УКРАИНСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ XVIII в.

Резюме

В украинской мемуарной прозе XVIII в. заметное место занимают произведения, известные под названием диариуши — дневники. Выделяются три основные разновидности памятников этого жанра: 1) дневники о деятельности гетмана; 2) ежедневные записи административно-политической деятельности Генеральной войсковой канцелярии; 3) частные, или авторские, дневники.

В настоящей статье исследуются палеография этих документов, большинство которых хранится в рукописях и не вошло в научный обиход.

Особое внимание уделяется описанию оригиналов дневника гетманской канцелярии периода 1722—1723 гг. и многотомного дневника генерального подскарбия Я. А. Марковича, впервые обнаруженных в фондах отдела рукописей Центральной научной библиотеки АН УССР.

¹⁷ С. И. Маслов. Вказ. праця, стор. 4.